

COLOFON

No Hate – Toolbox

Een uitgave van Jong & Van Zin vzw

In samenwerking met Tumult vzw, Groep Intro vzw en Mediaraven vzw

info@jongenvanzin.be | jongenvanzin.be

REDACTIE

Alessandro Cadau, Hans Cools, Vera Hoogsteys, Bart Vandenbussche, Ellen Van Dessel

TAALNAZICHT

Bart Boone

2

VORMGEVING

Jan Van Bostraeten

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Peter Verduyckt, Kipdorp 30, 2000 Antwerpen

DRUKWERK

Chirojeugd Vlaanderen

ISBN-NUMMER: 9789491850066

Wettelijk depot: D/2014/13.233/2

INHOUD

Een toolbox over online haatspraak: wat en waarom?	p 4
Werkvormen	p 9
Tips voor een goed gesprek met een groep	p 25
Achtergrondinformatie voor de begeleiding	p 32
Cyberpesten als vorm van cyberhaat	p 36
'Het internet': verschillende vormen	p 38
Werken rond haatspraak: visie en stappen naar actie	p 41
Literatuur	p 45
Hulpverlening: waar kun je als jongere terecht?	p 46
Vakoverschrijdende eindtermen	p 48

3

EEN TOOLBOX OVER ONLINE HAATSPRAAK: WAT EN WAAROM?

Dat online haatspraak een hot topic is, kan niemand ontkennen. In een wereld waarin het internet alsmar belangrijker wordt en waarin jongeren alsmar meer communiceren

HAATSPRAAK?

Omdat je bij communicatie via het internet niet van achter je computerscherm (of momenteel ook gsm-scherm) moet komen, omdat je geen oogcontact moet maken en omdat je niet gehinderd wordt door fysieke begrenzingsen, zijn de mogelijkheden eindeloos.

Communicatie via sociale media is handig: het is leuk, visueel, gevat. Snel ook.

Snel en gezien door velen. Facebook vierde in februari 2014 zijn tiende verjaardag. Het is dus ook een decennium geleden dat de vloedgolf aan communicatie op gang kwam, over alle mogelijke thema's. Over alles kan iedereen een mening hebben én posten. Meninge verspreiden ging nog nooit zo gemakkelijk, ook als het over andere mensen of groepen mensen gaat.

via digitale media, duiken er vanzelfsprekend risico's en gevaren op. 'Online hate speech', vertaald als 'haatspraak', is daar een voorbeeld van.

Bovendien lijken we toleranter te zijn tegenover boodschappen op het internet dan tegenover boodschappen in het echte leven. We lezen iets en klikken vlug weg, reactie en interactie kun je vermijden met één klik op de muis.

Online haatspraak is het gebeuren waarbij mensen online haatberichten richten naar een ander. Dat kan openbaar of in een privébericht. Haatpagina's of haatwebsites oprichten, e-mails versturen, aanzetten tot haat jegens een bepaalde groep, mensen online uitsluiten, enz.: dat zien we allemaal als aspecten van online haatspraak. Ook fake pagina's of profielen aanmaken hoort hier bij.

TOOLS OUT OF THE BOX

Maar hoe maak je jongeren dan bewust van de rol die ze kunnen opnemen op het net? Hoe laat je hen stilstaan bij de impact die ze kunnen hebben? Hoe daag je jongeren uit om stil te staan bij hun online gedrag?

We gebruikten de toolbox die Europa ontwikkelde als achtergrond om onze toolbox over online haatspraak te ontwikkelen. In tegenstelling tot Europa, dat vooral de

juridische aanpak sterk belicht, kiezen wij ervoor om te focussen op ervaringen van jongeren zélf.

Door samen stil te staan bij online haatspraak willen we jongeren weerbaarder maken: weerbaar tegen haatspraak, en voldoende sterk om anderen aan te zetten tot positieve actie!

NO HATE PROJECT

No Hate Speech Movement is een project van de jeugdafdeling van de Raad Van Europa. Tussen 2012 en 2014 willen zij daarmee racisme en de discriminatie in online hate speech een halt toeroepen. De Vlaamse overheid besliste deze internationale campagne te vertalen naar een oproep rond verdraagzaamheid. Jeugdwerkorganisaties Jong & Van Zin, Tumult, Mediaraven en Groep

Intro ondersteunen daarom een groep van jongeren tussen 12 en 23 die in Vlaanderen heel het project vormgeven en uitvoeren. Samen plannen ze 4 nationale acties om de No Hate boodschap te verspreiden. Daarnaast maakte Jong & Van Zin deze toolbox, een educatief pakket voor het onderwijs en het jeugdwerk rond preventie van haatspraak en cyberpesten.

DE TOOLBOX: HOE EN WAT?

Door je achtergrondinformatie mee te geven en door enkele concrete werkvormen voor te stellen, willen we je motiveren om met het

thema **online haatspraak** aan de slag te gaan. Dat dit een groeiend probleem is, is een feit. Bovendien spelen leerkrachten, jeugdwerkers

en andere mensen die met jongeren werken een cruciale rol. Samen kunnen we online haatspraak bespreekbaar maken en aanpakken.

Jong & Van Zin gelooft sterk in de **rol en invloed van begeleiders**: in jouw rol dus. We nodigen je uit om met jongeren **in gesprek te gaan over haatspraak**, internet, anonimiteit, communicatie, gevolgen van boodschappen en impact van alles wat er online gezegd wordt. Door met onze werkvormen aan de slag te gaan, kun je van online haatspraak een hot topic maken!

We namen in deze toolbox werkvormen op die je **zowel online als offline** kunt toepassen. Wetenschappelijk onderzoek toont aan dat cyberpesten en online haatspraak aanpakken het beste gebeurt op beide sporen: online actief zijn en bespreken wat je doet en waarom, en daarnaast offline nadenken over wat je op

6

EN CONCRET?

In deze toolbox bieden we je:

- Een No Hate-bord met tips & tricks om met cyberhate aan de slag te gaan
- 8 fiches met werkvormen voor de jongeren
- Een bijsluiters met ...
 - * Achtergrondinformatie en extra bronnen
 - * Suggesties voor hulp wanneer haatspraak uit de hand loopt
 - * Tips voor een goed gesprek met een groep
- 20 quizkaartjes over het internet
- 15 contextkaartjes en 15 uitspraakkaartjes
- 9 voorbeelden van haatspraak
- 3 opdrachtkaartjes voor de opdracht 'Weet je welke info je deelt?'

het net allemaal doet, zegt en ervaart. De insteek van de werkvormen varieert: een aantal werkvormen zijn **informatief** van aard, omdat kennis- en informatieoverdracht over dit thema belangrijk is. Internetgebruikers informeren en sensibiliseren is een eerste stap, om vervolgens bewust te kunnen stilstaan bij je eigen houding en gedrag, en bij jouw interpretatie van wat je doet op het net.

Daarnaast bieden we enkele **interactieve, speelse en reflectieve werkvormen** aan, zodat je eens op een andere manier bij het thema 'haatspraak' kunt stilstaan. Interactieve settings creëren en creatief omspringen met werkvormen zijn specialiteiten van Jong & Van Zin. We nemen je daar dan ook graag in mee.

De werkvormen in deze toolbox zijn gemakkelijk te gebruiken. Bovendien heb je er weinig extra materiaal voor nodig!

HET NO HATE-BORD

Op het No Hate-bord staan vragen die prikkelen en die het gesprek over cyberhate stimuleren. Bij elke vraag hoort een werkvorm die jongeren laat reflecteren over cyberhate.

7

Leg de vragenfiches op de juiste plaats op het spelbord. Laat de jongeren een vraag kiezen die ze interessant vinden.

Als bij de jongeren de vraag leeft welke info ze delen op het net, dan nemen de jongeren het kaartje dat op het vlak 'Weet je welke info je deelt?' ligt. Dat kaartje leg je omgekeerd op het bord, met de vraag naar beneden. Als de jongeren de bijbehorende opdracht goed hebben uitgevoerd, verdwijnt het kaartje van het bord.

Op het bord zie je nu tips & tricks met betrekking tot de basisvraag. Die tips & tricks blijven zichtbaar. Als alle werkvormen goed zijn uitgevoerd, krijg je een bord vol tips & tricks over omgaan met haatspraak op het net. Dit bord kan dienen als blijvende inspiratiebron. Hang het op als geheugensteun en verwijst er regelmatig naar wanneer het onderwerp aan bod komt.

Verder in deze bijsluiters lees je over elke werkvorm:

- Hoe de begeleiding zich voorbereidt
- Wat het doel is van elke werkvorm
- Welk materiaal je nodig hebt
- Hoeveel tijd je nodig hebt
- De instructies die je moet geven
- Hoe je een nabespreking kunt houden

Voor sommige werkvormen zijn computers met een internetverbinding nodig.

Starten doe je met de opwarmer en eindigen met de afsluiter. Daartussen is er geen vaste volgorde. Zo kan de begeleiding inspelen op de vraag die het meest leeft of waar er het meest nood aan is. Zo kun je op maat tegen cyberhaat opkomen.

Heb je altijd een computer met internet ter beschikking? Laat de groep dan drie haatpagina's zoeken voor ze een vraagkaart kiezen. Zij moeten die haatpagina omzetten in een positieve pagina of zelf een positieve pagina maken.

Deze werkvormen kun je zowel individueel als in groep gebruiken. Zo kun je ingaan op individuele vragen, en kun je deze Toolbox gebruiken in je klas of groep.

WERKVORMEN

DE WERKVORMEN: EEN BONDIG OVERZICHT

Ⓣ trefwoorden

Ⓜ materiaal nodig voor de werkvorm

Titel werkvorm	Doelstelling	Korte uitleg werkvorm
Opwarmer: Ik heb weleens ...	Jongeren denken na over hun gedrag op het internet	De deelnemers schuiven door als een stelling op hen van toepassing is Ⓣ Laagdrempelig Ⓣ Introductie Ⓜ Een stoel voor elke leerling
Ben je haatdragend?	Jongeren kunnen formuleren welke waarden ze belangrijk vinden. Jongeren kunnen uitspraken aan deze waarden aftoetsen.	De deelnemers formuleren welke waarden ze belangrijk vinden en plaatsen die tegenover een haatsituatie. Ⓣ Zelfreflectie Ⓣ Wat is haatspraak? Ⓜ Schrijfgerief en papier
Wat is het internet?	Jongeren laten nadenken over de rol van internet in hun leven	De deelnemers spelen een quiz over internetgebruik. Ⓣ Zowel in grote groep als in kleine groep Ⓜ Quizkaartjes

Titel werkvorm	Doelstelling	Korte uitleg werkvorm
Weet je welke info jij deelt?	Jongeren zijn zich bewust van de informatie die ze online delen	De deelnemers bezoeken Facebookprofielen en discussiëren over wat er oké is en wat niet. <ul style="list-style-type: none"> Ⓣ Levensecht Ⓣ Inzicht in eigen privacy-instellingen Ⓜ Computer en internetverbinding Ⓜ Vragenfiche
Zijn je keuzes altijd jouw keuzes?	Jongeren zien in dat keuzes beïnvloed worden	De deelnemers kruisen aan welke keuzes ze zelf maken of welke beslissingen beïnvloed worden door de omgeving. Ze vergelijken deze keuzes zowel online als offline. <ul style="list-style-type: none"> Ⓣ Zelfreflectie Ⓣ Confrontatie met andere meningen Ⓜ Tabel
Is online reageren makkelijk?	Jongeren weten dat de context invloed heeft op hoe je iets interpreteert.	De deelnemers plaatsen verschillende uitspraken tegenover verschillende contexten en bespreken wat deze verschillen bij hen losmaakt. <ul style="list-style-type: none"> Ⓣ Lukt discussie los Ⓣ Maakt vergelijking tussen online en offline gedrag Ⓜ Contextkaartjes Ⓜ Uitspraakkaartjes

Titel werkvorm	Doelstelling	Korte uitleg werkvorm
Wat is haatspraak en hoe reageer je hierop?	Jongeren kunnen reageren op haatspraak	De deelnemers krijgen voorbeelden van haatspraak en formuleren daar een antwoord op. <ul style="list-style-type: none"> Ⓣ Levensecht Ⓜ Voorbeelden van haatspraak
Afsluiter: hoe kijken we voortaan naar haatspraak?	Jongeren formuleren hoe ze voortaan naar haatspraak kijken	De deelnemers stellen aan de hand van richtvragen een toekomstplan op. <ul style="list-style-type: none"> Ⓣ Zelfreflectie Ⓣ Zet aan tot actie in de toekomst Ⓜ Pen en papier

OPWARMER: IK HEB WELEENS ...**VOORBEREIDING VOOR DE
BEGELEIDING**

- ♦ Geen

DOEL WERKVORM

- ♦ Jongeren denken na over hun gedrag op het internet

BENODIGDHEDEN

- ♦ Geen

TIJD

- ♦ 10 minuten

12

UITLEG

De jongeren zitten in een kring op een stoel. Leg uit dat je vragen zal stellen. Als hun antwoord ja is, schuiven ze een stoel op naar links. Als het antwoord nee is, blijven ze zitten. Het kan dus zijn dat er iemand op hun schoot komt zitten of dat zij bij iemand anders op schoot moeten gaan zitten. Je kunt zelfs 'stapeltjes' van verschillende mensen krijgen. Als er iemand op jouw schoot zit terwijl jij eigenlijk moet doorschuiven, vraag je even aan die persoon of personen of je er tussenuit mag.

Stel volgende vragen:

- ♦ Ik ben benieuwd wat we vandaag gaan doen.
- ♦ Ik heb mijn eigen naam als eens ingetikt op Google.
- ♦ Ik heb een profiel op Facebook/Netlog/....
- ♦ Ik verstuur minstens twintig sms-berichten per dag.
- ♦ Ik heb al eens geprobeerd om iemands e-mail te kraken.
- ♦ Ik verander mijn wachtwoord minstens vier keer per jaar.
- ♦ Ik heb al eens een sms'je gelezen dat niet voor mij bestemd was, op de gsm van iemand anders.
- ♦ Ik heb me op het internet al eens voorgedaan als iemand anders.
- ♦ Er bestaan naaktfoto's van mij. Babyfoto's tellen ook!
- ♦ Ik heb al eens iemand bewust uitgelachen.
- ♦ Ik heb ooit al iemand iets zien stelen.
- ♦ Ik spreek iemand aan als die mij probeert voorbij te steken in de rij.
- ♦ Ik stel in dat mijn computer mijn wachtwoord onthoudt.
- ♦ Ik stuur soms sms'jes naar sms-diensten op tv.
- ♦ Ik heb verschillende wachtwoorden voor verschillende websites/accounts.
- ♦ Ik heb vrienden op mijn profiel die ik nog

nooit in het echt heb ontmoet.

- ♦ Ik heb een gsm waarmee je foto's kan maken.
- ♦ Ik heb een gsm waarmee je op internet kan.
- ♦ Ik moet mijn gsm-kosten volledig zelf betalen.
- ♦ Ik check mijn online profiel(en) dagelijks meerdere keren.
- ♦ Ik zou veel minder sms'en als dat niet gratis was.
- ♦ Ik check altijd eerst de privacyvoorwaarden voor ik akkoord ga met bepaalde internetzaken.
- ♦ Mijn ouders controleren mijn internetgebruik op de een of andere manier.
- ♦ Ik gebruik vaak een webcam.
- ♦ Voor mijn huistaken raadpleeg ik bijna altijd het internet.
- ♦ Ik koop soms spullen via het internet.

NABESPREKING

Je kunt al enkele bijvragen stellen, maar bedenk wel dat op elkaars schoot zitten niet echt helpt om te luisteren. Dit is een speelse opstap die de nieuwsgierigheid prikkelt en die peilt naar algemene tendensen binnen de groep.

Eventueel kun je nadien de jongeren zelf stellingen laten formuleren.

13

BEN JE HAATDRAGEND?

VOORBEREIDING VOOR DE BEGELEIDING

- ♦ Schrijfgerief en papier voorzien

DOEL WERKVORM

- ♦ Jongeren kunnen formuleren welke waarden ze belangrijk vinden.
- ♦ Jongeren kunnen uitspraken aan die waarden aftoetsen.

BENODIGDHEDEN

- ♦ Schrijfgerief en papier
- ♦ Waardenlijst (zie p.16)

14

TIJD

- ♦ 45 minuten

UITLEG

Fase 1

Elke jongere scheurt een blad papier in zes gelijke stukken. Op één stuk schrijven ze hun naam, op de andere vijf de waarden die ze het belangrijkst vinden. Op p. 16 vind je een waardenlijst als hulp.

De jongeren leggen zowel hun naamkaartje als hun waardekaartjes duidelijk en zichtbaar op de grond en lopen rond om de andere

kaartjes te bekijken. Als ze een kaartje zien dat hen aanspreekt, mogen ze een nieuw blanco kaartje nemen en die waarde ook opschrijven. Ze moeten dan wel een ander wegdoen. Zo filteren ze de waarden die voor hen het belangrijkst zijn.

Wanneer ze tevreden zijn met de kaartjes, gaan ze terug bij hun eigen verzameling zitten.

Fase 2

De jongeren schrijven de dingen/personen/momenten situaties op die ze haten of helemaal niet zo leuk vinden. Help hen met richtvragen als: 'Wat vind je van iemand die zijn partner slaat?', 'Wat vind je van iemand die door het rood rijdt?', enz.

Vraag de jongeren *waarom* ze die zaken haten. Laat het hen opschrijven, tekenen, in kernwoorden samenvatten, enz. Geef hen even de tijd.

Nu kunnen de jongeren hun persoonlijke waardenlijst naast hun 'waarom haat ik'-lijst leggen. Laat hen vergelijken en verbanden leggen. Vraag hen of die twee lijsten iets met elkaar te maken hebben.

Het kan zijn dat een haatsituatie niet ingaat tegen een waarde uit de top zes van die jongere. In dat geval kan hij of zij de waardenlijst er weer bij nemen en er een andere waarde aan koppelen (die hij of zij ook belangrijk vindt).

Vraag bij wie er een duidelijk verschil is tussen de waarden en de haatsituaties. Bij veel jongeren zul je merken dat de haatsituaties indruisen tegen de opgeschreven waarden.

Maak duidelijk dat het positiever is om tijd en energie te steken in iets wat je leuk vindt dan in wat je niet leuk vindt. Zeg dus bijvoorbeeld niet dat je Club Brugge haat, maar wel dat je fan bent van Anderlecht.

Laat de jongeren nu de haatsituatie ombuigen naar iets positiefs.

NABESPREKING

- ♦ Wat valt je op na deze oefening?
- ♦ Heb je aan de hand van je waarden kunnen bepalen waarom je iets wel of niet haat?
- ♦ Spelen er andere factoren mee dan je waarden? Welke?
- ♦ Is haat iets wat de ander veroorzaakt, of doen wij het zelf?
- ♦ Stel dat iedereen leefde volgens jouw waarden, zou er dan geen haat zijn?
- ♦ Probeer voortaan bij een haatgedachte terug te denken aan je positieve basiswaarde.

15

WAARDENLIJST

Aanbidding
Aandacht
Aanpassing
Aantrekking
Actie
Afronding
Agressiviteit
Ambitie
Amusement
Assertiviteit
Authenticiteit
Avontuur
Balans
Bekwaamheid
Bereikbaarheid
Betrokkenheid
Bewustzijn
Collegialiteit
Comfort
Compassie
Competitie
Concentratie
Continuïteit
Dankbaarheid
Dapperheid
Deskundigheid
Dienstbaarheid
Discipline
Duidelijkheid
Duurzaamheid
Eerlijkheid
Efficiëntie

Ergens bij horen
Erkenning
Flexibiliteit
Geduld
Gehoorzaamheid
Geluk
Gelijkwaardigheid
Gemak
Genegenheid
Gezondheid
Goedkeuring
Groei
Handigheid
Harmonie
Humor
Integriteit
Intelligentie
Kalmte
Kwaliteit
Levendigheid
Liefde/warmte
Loyaliteit
Naasteliefde
Nauwkeurigheid
Onafhankelijkheid
Ontzag
Openheid
Oprechtheid
Originaliteit
Overvloed
Ontwikkeling
Plezier

Prestatie
Rechtvaardigheid
Respect
Resultaat
Rijkdom
Roem
Schoonheid
Solidariteit
Stabiliteit
Succes
Toegankelijkheid
Toewijding
Tolerantie
Uitdaging
Veerkracht
Verantwoordelijkheid
Verbetering
Verbinding
Vernieuwing
Vertrouwen
Volgzaamheid
Vriendelijkheid
Vrolijkheid
Vrijheid
Waardering
Welzijn
Winnen
Zekerheid
Zelfbeheersing
Zinvolheid
Zorgvuldig

WAT IS HET INTERNET?**VOORBEREIDING VOOR DE BEGELEIDING**

- ♦ Quizkaartjes klaarleggen

DOEL WERKVORM

- ♦ Jongeren laten nadenken over de rol van internet in hun leven

BENODIGDHEDEN

- ♦ Quizkaartjes

TIJD

- ♦ 20 minuten

UITLEG

Laat de jongeren in twee cirkels zitten, een binnen- en een buitencirkel. Ze zitten met hun gezicht naar elkaar, zodat iedereen van de binnenste cirkel altijd tegenover iemand in de buitenste cirkel zit. Als het aantal jongeren in je groep oneven is, kun je zelf meedoen of één groepje per drie laten werken.

Elke jongere heeft een kaartje met een quizvraag. Ze stellen de vraag aan hun overbuur en bespreken samen het antwoord. Na een aantal minuten laat je iedereen een plaats naar rechts doorschuiven. Ze laten hun quizvraag liggen op hun stoel, zodat ze telkens bij twee nieuwe quizvragen terechtkomen.

NABESPREKING

Laat de jongeren discussiëren over de quizvragen. De discussie is soms belangrijker dan het antwoord.

WEET JE WELKE INFO JIJ DEELT?

VOORBEREIDING VOOR DE BEGELEIDING

- ♦ Computers met internetverbinding voorzien
- ♦ Zelf het profiel al eens bekijken

DOEL WERKVORM

- ♦ Jongeren zijn zich bewust van de informatie die ze online delen

BENODIGDHEDEN

- ♦ Computer met internetverbinding per groepje of per persoon
- ♦ Toegang tot Facebook
- ♦ Opdrachtenfiche per groep

TIJD

- ♦ 20 minuten

UITLEG

Elke groep krijgt een fiche. Op elke fiche staan opdrachten die bij een profiel horen.

NABESPREKING

Ga ervan uit dat de jongeren onderling al veel besproken hebben. Het is niet nodig om in grote groep alles te herhalen.

- ♦ Ben je ergens van geschrokken? Zo ja, van wat?
- ♦ Is er iemand iets te weten gekomen over zijn of haar eigen profiel?

- ♦ Weet jij wat jouw privacy-instellingen zijn?
- ♦ Ben je je bewust van de impact die je status kan hebben?
- ♦ Heb je al statussen gepost die reacties uitlokten?
- ♦ Vind je je eigen vind-ik-leuks nog altijd leuk?
- ♦ Zou je dat soms controleren?

ZIJN JE KEUZES ALTIJD JOUW KEUZES?

VOORBEREIDING VOOR DE BEGELEIDING

- ♦ Papier en schrijfgerief voorzien

DOEL WERKVORM

- ♦ Jongeren zien in dat keuzes beïnvloed worden

BENODIGDHEDEN

- ♦ Papier en balpen

TIJD

- ♦ 30 minuten

UITLEG

Laat de jongeren drie kolommen maken: 'ik', 'ouders' en 'vrienden'. Lees de onderstaande lijst voor en vraag de jongeren telkens of ze die keuze zelf gemaakt hebben, of dat ouders of vrienden ze beïnvloed hebben.

- ♦ Welke kleren je hebt aangetrokken
- ♦ Wat je in de pauze hebt gedaan
- ♦ Wat je hebt meegenomen om te eten
- ♦ Hoe je zit
- ♦ Hoe je je nu voelt
- ♦ De keuze voor je lief/partner
- ♦ Welke hobby je beoefent
- ♦ Waar je met vakantie gaat

Hoeveel keuzes hebben ze zelf gemaakt? Vinden ze dat lastig? Laten ze zich gemakkelijk beïnvloeden door anderen?

- ♦ Je laatste status
- ♦ Je profielfoto
- ♦ Je vind-ik-leuks
- ♦ Je omslagfoto
- ♦ De groepen waartoe je behoort
- ♦ De evenementen waar je naartoe gaat
- ♦ Je reacties op foto's van anderen

NABESPREKING

- ♦ Is er een verschil tussen online en offline keuzes?
- ♦ Wat heeft bij jou een grote invloed?
- ♦ Wie of wat heeft er naast je ouders en vrienden nog invloed?
- ♦ Pas jij je soms aan aan verwachtingen van anderen?
- ♦ Is een invloed per definitie slecht? Waarom wel/niet?
- ♦ Wat had allemaal al invloed op jouw keuzes?
- ♦ Kun je in onze maatschappij nog een keuze echt zelf maken?

IS ONLINE REAGEREN MAKKELIJK?

VOORBEREIDING VOOR DE BEGELEIDING

- ♦ Laat de jongeren in een kring zitten.
- ♦ Leg de uitspraakkaartjes en de contextkaartjes op stapeltjes in het midden van een kring.
- ♦ Geef alle leerlingen een groen, een geel, een oranje en een rood kaartje.

DOEL WERKVORM

- ♦ Jongeren weten dat de context invloed heeft op hoe je iets interpreteert.

20

BENODIGDHEDEN

- ♦ Contextkaartjes
- ♦ Uitspraakkaartjes
- ♦ Groene, gele, oranje en rode kaartjes

TIJD

- ♦ 15 minuten

UITLEG

Laat de jongeren om beurten een uitspraakkaart en een contextkaart nemen. Vraag hen telkens of ze die uitspraak gepast vinden in die context. De anderen mogen reageren door een kleurenkaart te tonen.

1. **Groen:** "Deze situatie vind ik oké."
2. **Geel:** "Hier voel ik me wat ongemakkelijk bij, maar niet meer dan dat."
3. **Oranje:** "Dit vind ik eigenlijk te ver gaan, maar ik reageer niet omdat ..."
4. **Rood:** "Dit is er echt over! Ik reageer door ..."

Kies zelf enkele jongeren uit die mogen reageren. Kies niet altijd voor de uitschieters of de meest uitgesproken mening.

Moedig de jongeren aan om zonder oordeel op elkaars uitspraken en reacties te reageren.

NABESPREKING

Door de kleur van de kaarten heb je een idee van wat de uitspraken met de jongeren doen. In de nabespreking kun je doorvragen of dat anders zou zijn in een online context.

- ♦ Zou de uitspraak in een andere context wel gepast zijn? Welke?
- ♦ Zouden zij die uitspraak zelf doen? Zowel online als offline?
- ♦ Merk je een verschil tussen online en offline context?
- ♦ Merk je dat je online gemakkelijker uitspraken doet dan offline? Of net niet?
- ♦ Ben je je ervan bewust dat iedereen anders reageert in verschillende contexten?
- ♦ Reageer je zelf hetzelfde in verschillende

contexten?

- ♦ Als jij reageert op een uitspraak, doe je dan voldoende moeite om het volledige verhaal eerst mee te krijgen of reageer je impulsief?
- ♦ Oordeelde je wel al eens te snel?
- ♦ Als iemand anders iets fout doet, waar ligt dat dan aan?
- ♦ Als jij iets fout doet, waar ligt dat dan aan?
- ♦ Kun je online nuance leggen in wat je wil zeggen?
- ♦ Vind je online communiceren moeilijker of makkelijker dan offline?
- ♦ Durf je online reageren?

21

WAT IS HAATSPRAAK EN HOE REAGEER JE EROP?

VOORBEREIDING VOOR DE BEGELEIDING

- ♦ Haatvoorbeelden klaarleggen
- ♦ Blinddoeken klaarleggen

DOEL WERKVORM

- ♦ Jongeren kunnen verwoorden wat haatspraak is voor hen.
- ♦ Jongeren kunnen reageren op haatspraak.

BENODIGDHEDEN

- ♦ 9 fiches met voorbeelden

22 TIJD

- ♦ 30 minuten

WAT IS HAATSPRAAK?

Alle jongeren staan geblinddoekt op een lijn. Som een aantal scheldwoorden of haatsituaties op. Maak de jongeren duidelijk dat het scheldwoord tegen hen gezegd wordt en dat zij het slachtoffer zijn in de haatsituatie. Als ze dat als kwetsend ervaren, zetten ze een stap naar voren. Als het hen niet raakt, blijven ze staan. Als ze het grappig vinden, zetten ze een stap naar achter.

- ♦ Een virus doorsturen naar iemand
- ♦ Iemand beledigen via internet/gsm
- ♦ Iemand misleiden door te doen alsof je iemand anders bent via internet of gsm
- ♦ Misleid worden door iemand die zich anders voordoet
- ♦ Op een website stemmen dat je iemand anders niet leuk vindt
- ♦ Een roddel verspreiden via mail of gsm
- ♦ Iemand uitsluiten uit een online groep
- ♦ Een haatpagina oprichten
- ♦ Een haatpagina over jezelf vinden
- ♦ Een mail sturen uit naam van iemand anders
- ♦ Een mail die gestuurd wordt uit jouw naam
- ♦ Een gefotoshopte foto met een haatboodschap
- ♦ Een filmje waarop iemand in elkaar geklopt wordt
- ♦ Een filmpje waarop jouw beste vriend in elkaar geklopt wordt

Af en toe stel je iemand wat bijkomende vragen:

- ♦ Kun je kort uitleggen waarom jij dit kwetsend vindt?
- ♦ Wat vind jij hier grappig aan?
- ♦ Wat zou je voelen als dit bij jou gebeurde?

Op het einde vraag je de leerlingen hun blinddoeken af te nemen en even rond te kijken. De groep staat verspreid.

- ♦ Wat kunnen we afleiden uit hoe we nu staan?
- ♦ Is er iemand die voor zichzelf een conclusie trekt uit onze posities nu?

Probeer ongeveer tot het volgende te komen door vragen te stellen aan de leerlingen.

Iedereen vindt andere zaken grappig. Sommigen vinden een klein steekje grappig, andere, liggen er uren van wakker. Hou er rekening mee dat we allemaal anders zijn en anders reageren op gebeurtenissen. We zitten hier ook op de dunne grens tussen plagen en pesten. Wat door de dader als plagen wordt bestempeld, kan voor het slachtoffer echt als pesten overkomen, zelfs als dat niet de bedoeling was.

HOE REAGEER JE OP HAATSPRAAK?

De jongeren krijgen verschillende haatberichten, in de vorm van haatpagina's, statuses en berichten. Nadien kunnen ze nagaan in hoeverre hun antwoord beantwoordt aan de tips.

NABESPREKING

- ♦ Welk soort antwoord zou bij jou werken? Wat zeker niet?
- ♦ Is het gemakkelijker te reageren tegen iemand die je kent, of juist tegen iemand die je niet kent?

- ♦ Kun je online altijd de juiste emotie tonen?
- ♦ Heb je altijd de onderliggende boodschap van de ander door?
- ♦ Weet je waarom iemand iets post of rondstuurt?

AFSLUITER: HOE KIJKEN WE VOORTAAN NAAR HAATSpraak?

VOORBEREIDING VOOR DE BEGELEIDING

- ♦ apier en schrijfgierief voorzien

DOEL WERKVORM

- ♦ Jongeren formuleren hoe ze voortaan naar haatspraak kijken

BENODIGDHEDEN

- ♦ Pen en papier

TIJD

- ♦ 30 minuten

24

UITLEG

Laat alle leerlingen op een blaadje de contouren van een hand tekenen en hun naam op het blad schrijven.

In elke vinger vullen ze het antwoord op een vraag in.

Je kunt bij de verschillende vingers verschillende vragen bedenken.

Duim: Wat doe ik online al goed? Bijvoorbeeld: rapporteren, mensen aanspreken op haatspraak

Wijsvinger: Wat kan ik nog leren? Bijvoorbeeld: haatspraak herkennen, privacy-instellingen checken, mijn eigen posts in vraag stellen

Middelvinger: Welke vorm van online haatspraak stoort mij het meest? Bijvoorbeeld: tegen een bepaalde groep, anoniem, enz.

Ringvinger: Met welke online eigenschap ben je al zo verbonden dat je ze moeilijk zal kunnen aanpassen? Bijvoorbeeld heel veel liken, al mijn emoties online gooien, continu op Facebook zitten, enz.

Pink: Voor sommige instanties ben ik te klein. Welke instanties zouden mij kunnen helpen? Bijvoorbeeld school, beheerders van sociaalnetwerksites, ...

NABESPREKING

Wanneer de leerlingen alles ingevuld hebben, verzamel je alle handen. De leerlingen gaan in een kring zitten. In het midden leg je een voorwerp, bijvoorbeeld een sjaal. Begin nu een hand te beschrijven zonder te zeggen van wie ze is, bijvoorbeeld: "We zoeken een persoon die een hekel heeft aan oneerlijke mensen." Als iemand een idee heeft van wie de hand is, probeert die de sjaal te pakken. Is het antwoord juist, dan krijgt die speler een punt. Is het fout, dan lees je verder en proberen de leerlingen verder te raden.

Tip: Vraag in klassen met weinig veiligheid dat de leerlingen tussen haakjes zetten wat je niet mag voorlezen.

TIPS VOOR EEN GOED GESPREK MET EEN GROEP

Wanneer we bij Jong & Van Zin met groepen werken, doen we dat vanuit een kader en visie over omgaan met groepen. We nemen je graag mee in enkele basispijlers van die visie. We geloven namelijk dat het kan helpen

wanneer je met een groep in gesprek gaat over haatspraak en alles wat daarmee te maken heeft.

DE JUISTE SFEER

Om bepaalde thema's bespreekbaar te maken, is het aangewezen om de jongeren even uit hun huidige context te halen en de juiste sfeer te creëren. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat je meteen de tl-lampen moet doven en kaarslichtjes boven moet halen. De banken opzij schuiven en de stoelen in een kring zetten, is vaak voldoende. Dat praat gemakkelijker en het wijst meteen op een

andere intentie. Die interieurwijziging duurt meestal ook maar een aantal minuutjes. Leg de jongeren uit wat de bedoeling is en geef aan dat je veel input van hen verwacht. Het is goed als de jongeren weten dat het niet zal gaan over 'juist en fout' maar eerder over eigen meningen, reflecties en ideeën. Benadruk dus dat het niet de bedoeling is hen te beoordelen.

25

AFSPRAKEN MAKEN

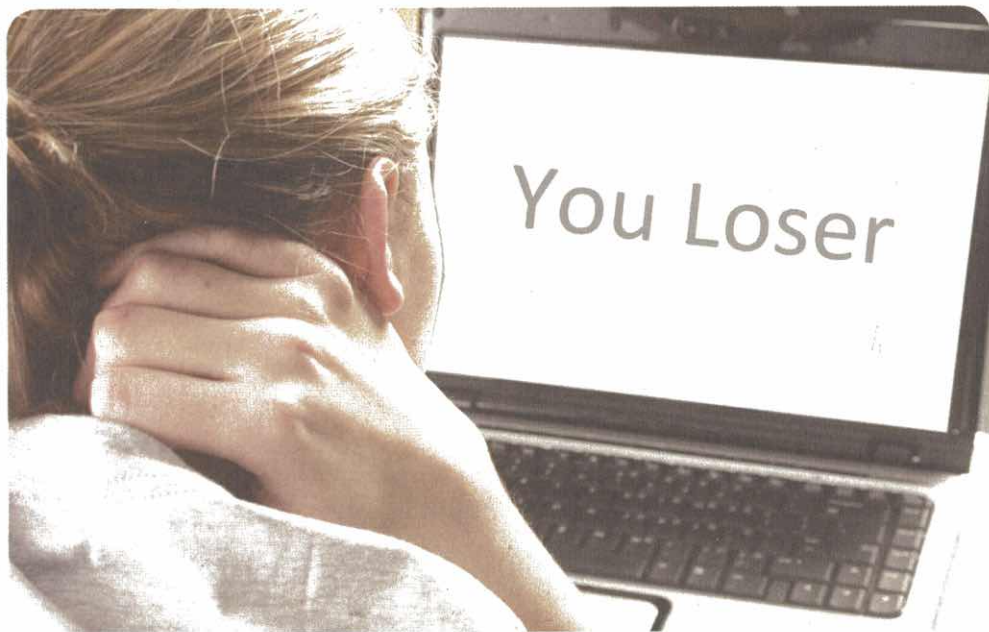
Voor je een specifieke situatie bespreekbaar maakt, zorg je best voor een aantal afspraken waar iedereen zich in het gesprek aan moet houden. Die afspraken maak je best in overleg met de jongeren zelf. Als je ze samen met de groep bepaalt, is de kans namelijk groter dat de jongeren er ook effectief achter staan. Je kunt de lijst natuurlijk nog aanvullen met zaken

die je zelf belangrijk vindt. Een centrale vraag bij het opmaken van de afspraken is: wat zorgt ervoor dat ik mijn mening uit? Wat heb ik nodig om mijn mening op een veilige manier te uiten?

Mogelijke afspraken zijn:

- Luisteren naar elkaar en elkaar laten uitspreken.
- Op een respectvolle manier omgaan met de ervaring van anderen.
- In de ik-vorm praten en enkel over eigen ervaringen spreken. Het is niet de bedoeling andere mensen direct aan te vallen.
- Alles wat gezegd wordt, blijft binnen deze groep.

26

BEGELEIDINGSHOUDING

Om zoveel mogelijk uit je groep te halen, is je houding als begeleiding een zeer belangrijk punt. Probeer je zo neutraal mogelijk op te stellen. De bedoeling is natuurlijk een evenwicht te bereiken waarbij alle betrokken partijen aan het woord kunnen komen. Zorg ervoor dat de stillere mensen niet gedomineerd worden door de meer mondige groepsleden, maar laat ook hen van tijd tot tijd aan het woord komen. Als je merkt dat dit niet vanzelf gebeurt, is het jouw taak als gespreksleiding om voldoende vragen te stellen aan degenen die minder aan het woord komen.

Belangrijk is ook dat je niemand verplicht om iets te zeggen. Je kunt iedereen uitnodigen om hun mening te delen met de groep maar als niemand iets wil zeggen, raden we niet aan om bepaalde mensen eruit te pikken en hen op te dragen om iets te vertellen. Dat kan de relatie tussen jou en de groep namelijk op de helling zetten en er de volgende keer voor zorgen dat de jongeren minder geneigd zijn om spontaan deel te nemen aan het gesprek.

Probeer open en begripvol voor de groep te staan. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat je geen kritische vragen mag stellen. Het is wel aangewezen om je eigen mening zoveel mogelijk achterwege te laten zodat die van de jongeren meer ruimte krijgt. Anders is de kans groot dat de jongeren hun mening te veel gaan spiegelen aan die van jou en hun eigen mening aan de kant zullen schuiven.

Probeer niet door te bomen als je het gevoel hebt dat de werkvorm niet aanslaat bij de jongeren, maar laat het onderwerp dan even varen. Vraag de groep eventueel waarom het niet zo vlot loopt. Misschien ligt het wel aan de vorm, het onderwerp, hun gemoedstoestand of aan de veiligheid in de groep. Afhankelijk van hun antwoord kun je een andere werkvorm proberen of gewoon kiezen voor een andere gespreksvorm (zie hieronder). Je kunt ook samen op zoek gaan naar de ideale vorm. Als je hun gemoedstoestand opmerkt, er vragen over stelt en er eventueel rekening mee houdt, zullen ze nadien ook meer geneigd zijn om actief deel te nemen. Het begrip dat je toont, versterkt bovendien de band tussen jou en de groep.

27

VEILIGHEID CREËREN

Een gebrek aan veiligheid kan ervoor zorgen dat maar weinig mensen hun mening willen delen met de groep. Maar veiligheid, wat betekent dat? Het heeft hier natuurlijk niets te maken met een fysiek risico, maar eerder met de angst om uitgelachen of niet begrepen te worden.

Als er weinig veiligheid is, is het niet gemakkelijk om dat te herstellen. Wat je wel kunt doen, is zelf begrip tonen voor de jongeren, hen bedanken als ze hun mening geven en die mening ook duidelijk naar waarde schatten.

28

Wees altijd opmerkzaam voor dingen die de veiligheid kunnen schaden. Zo zorgen leden die duidelijk niet aan het luisteren zijn

PROGRAMMA-OPBOUW

Begin niet met de meest confronterende werkvormen. Jongeren zullen zich dan geremd voelen om eerlijk hun mening te geven. De opwarmer is laagdrempelig genoeg om mee te starten. Als je voelt dat er weinig uit de groep komt, kun je de jongeren uitleggen waarom je die werkvorm gebruikt.

en die ondertussen misschien met hun buur overleggen ervoor dat andere jongeren niet snel iets persoonlijks zullen vertellen. Benoem dat, want vaak is het niet uit kwade wil. Wees streng voor jongeren die openlijk anderen en hun mening uitlachen. Natuurlijk is er wel een verschil tussen uitlachen en toelachen. De afspraken die je op voorhand samen met hen gemaakt hebt, zijn een handige houvast om naar te verwijzen als er iets fout loopt. Wees je er altijd van bewust dat voor een grote groep spreken niet voor iedereen vanzelfsprekend is.

Probeer dus ook gebruik te maken van de verschillende gespreksvormen die je verderop vindt.

Verwijs ook naar de afspraken die je gemaakt hebt. Benadruk dat je niemand zal dwingen iets te zeggen wat hij of zij niet wil zeggen, maar dat het wel belangrijk is dat iedereen actief meedoet. Vraag de groep eventueel zelf wat het voor hen makkelijker zou maken om over het onderwerp te praten. Voel vooral je groep goed aan, jouw buikgevoel weet meestal wel wat de groep verder kan helpen. Durf daarop te vertrouwen.

GESPREKSVORMEN

Een thema bespreken in grote groep is zeker nuttig, maar in sommige groepen is dat niet zo eenvoudig. Hieronder lijsten we een aantal vormen op die je naar eigen goeddunnen kunt gebruiken. Elke werkvorm kun je op honderd verschillende manieren aanpakken.

Het carrouselgesprek/speeddate: Laat de jongeren in twee cirkels zitten, een binnen- en een buitencirkel. Ze zitten met hun gezicht naar elkaar, zodat iemand van de binnenste cirkel altijd tegenover iemand in de buitenste cirkel zit. (Als het aantal jongeren in je groep oneven is, kun je zelf meedoen of één groepje per drie laten werken). Na een aantal minuten laat je hen doorschuiven. (Bijvoorbeeld elke cirkel een plaats naar rechts laten opschuiven, of maar één cirkel, enz.)

Cafévorm: Verdeel de jongeren in kleine groepjes (vier à vijf mensen) en laat ze per groepje een beetje apart zitten in het lokaal. Laat ze zich inbeelden dat ze op café zitten en op een ongedwongen manier over een bepaald onderwerp met elkaar praten. Je kunt hen na een tijdje vragen om op kroegentocht te gaan en van café te wisselen, zodat ze niet telkens met dezelfde mensen samen blijven zitten.

Overleg in kleine groepjes, gesprek in grote groep: Soms is het gemakkelijker om eerst te overleggen in kleine groepjes om dan je mening te verkondigen in grote groep. Zet de jongeren eerst apart in kleine groepjes met een opdracht om over na te denken en overloop dan de resultaten in grote groep.

Per twee (al wandelend): Laat de jongeren per twee een onderwerp bespreken. Zeg dat ze daar best wat tijd voor krijgen (geen speeddate) en dat ze zeker ook mogen doorvragen. Zet iedereen ook wat apart in de ruimte zodat ze niet gestoord worden door andere paren. Het is vaak interessant om beste vrienden niet bij elkaar te zetten. Als het mogelijk is, is het ook erg fijn om met z'n allen een stukje te wandelen en ondertussen per twee met elkaar te discussiëren. Als ze echt uitgesproken zijn, kunnen ze wisselen.

Anoniem: Ze moeten hun eigen mening anoniem op een briefje schrijven. Daarna geven ze het af aan jou. Jij leest de briefjes voor, zodat ze ook elkaars handschrift niet kunnen herkennen. Deze gespreksvorm is ideaal als er echt weinig veiligheid is.

29

HET GESPREK IN GOEDE BANEN LEIDEN

Vaak gebruiken jongeren de foute woorden om iets uit te drukken. Als je voelt dat dit gebeurt, raden we je aan om zelf zaken te herformuleren. Zo kun je ervoor zorgen dat de anderen zich in de eerste plaats minder aangevallen voelen. Ook zal de spreker hierdoor menselijker overkomen. Als je iets herformuleert, check je wel best eerst bij de jongere of jouw inschatting juist is. Zinnen herformuleren kan jongeren ook de ruimte geven om de dingen in een ander perspectief te zien.

Daarnaast is het belangrijk om af en toe samen te vatten wat er gezegd wordt. Hierbij moet je

niet alles herhalen. Bespreek de belangrijkste elementen die je mee kunt nemen naar de toekomst. Het samenvatten kan vermijden dat je telkens dezelfde discussie voert. Daarnaast geeft het weer hoever je al geraakt bent binnen het gesprek en welke weg je nog moet afleggen.

Als de discussie op een heel ander spoor terechtkomt, kun je dat even laten gebeuren als het interessant is. Het blijft hierbij wel belangrijk om altijd weer terug te keren naar de oorspronkelijke piste, anders kan er verwarring ontstaan.

30

BLOK EMOTIES NIET AF, MAAR GA ER OOK NIET IN MEE

Het kan zijn dat het gesprek een aantal emoties losmaakt bij jongeren. Dat blok je best niet af, laat het maar gewoon gebeuren. Die emoties zitten in de jongeren en moeten eruit voor je verder kunt.

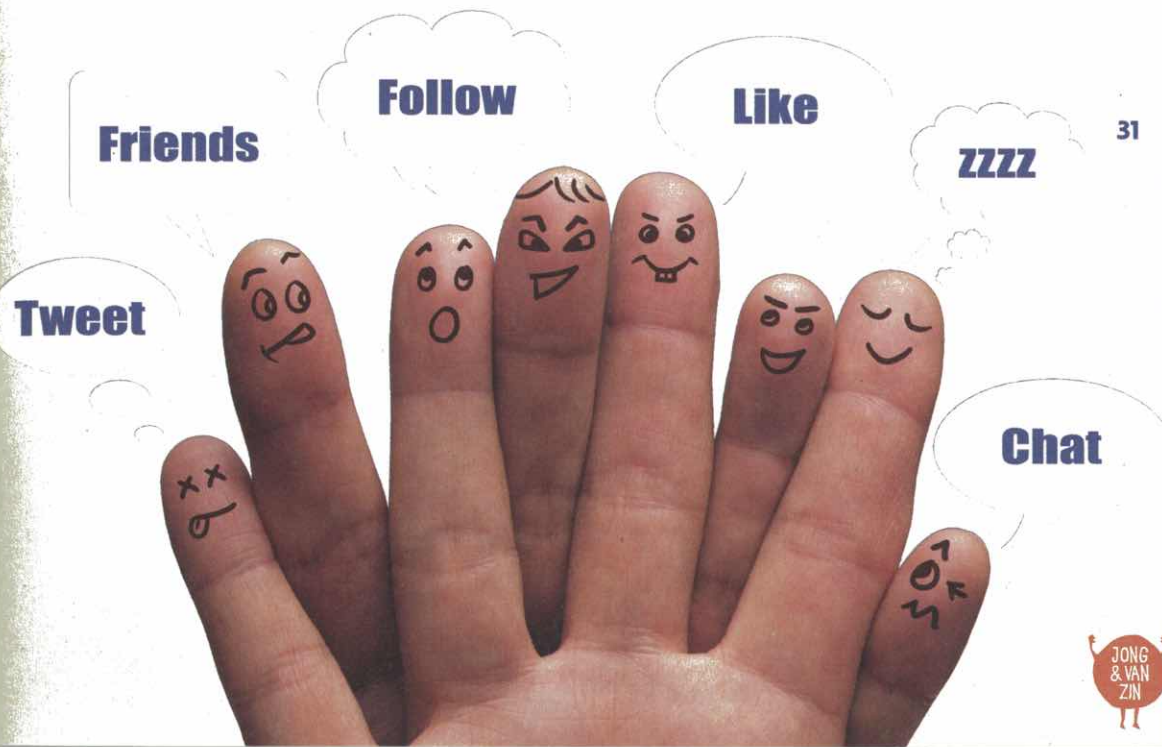
Afhankelijk van de emotie die iemand uit, ga je er anders mee om. Als iemand bijvoorbeeld agressie of woede vertoont en zichzelf niet meer onder controle heeft, kun je die persoon het beste even afzonderen en laten afkoelen. Op die manier schep je ruimte zodat die persoon zijn of haar gedachten even op een

rijtje kan zetten. Je voorkomt ook dat de speler dingen zegt waar hij of zij later spijt van krijgt. Zorg er op dat moment ook voor dat de groep niet de kans krijgt om achter de rug van die persoon kwaad te spreken.

Als er iemand begint te wenen, laat je best de tranen komen. Trap daarbij niet in de val dat je automatisch medelijden krijgt met het 'slachtoffer' en automatisch zijn of haar kant kiest. Natuurlijk mag je die persoon wel wat kalmeren en een zakdoekje aanbieden, of vragen of hij of zij liever even naar buiten gaat.

TEN SLOTTE

Beleef vooral zelf veel plezier aan het gesprek. Dat straalt sowieso af op de jongeren.

31

ACHTERGRONDINFORMATIE VOOR DE BEGELEIDING

De komst van het internet zorgde ervoor dat de mogelijkheden voor interactie tussen mensen explodeerden: communicatie met mensen van over de hele wereld werd mogelijk, op alle mogelijk momenten van de dag. Iemand in een klein kamertje in een bijna vergeten deel van de wereld kan opgemerkt worden door iedereen met internettoegang.

Zo kan in principe elke internetgebruiker toeschouwer, schrijver, zanger, recensent, enz. worden. Internet geeft ons de mogelijkheid

om onszelf uit te drukken en om onze expressie tegelijkertijd aan ontzettend veel mensen te laten zien.

De beperkingen die we offline voelen, zijn minder voelbaar achter het computerscherm. Dat maakt het gemakkelijk om boodschappen, die we op straat niet zouden durven uitschreeuwen, wel op het internet durven te plaatsen.

één), maar ook uitingen tegen een hele groep mensen vallen onder 'cyberhate'.

Wanneer we het hebben over 'uitingen' bedoelen we ook meer dan alleen uitspraken. Het gaat evengoed over filmpjes, afbeeldingen, citaten, enz. Cyberhate is dus haatspraak in verschillende vormen.

HAATSPRAAK?

De vrijheid die het internet ons geeft, brengt natuurlijk ook valkuilen met zich mee. Het is erg gemakkelijk om het internet te gebruiken om negatieve boodschappen te verspreiden. Negatieve boodschappen op internet benoemen we met het begrip 'cyberhate'.

'Cyberhate' verwijst naar uitingen van haat op internet (discriminerende uitlatingen, pesterijen, beledigingen), op basis van huidskleur, zogenaamd 'ras', afkomst, seksuele geaardheid, handicap, ziekte, geloof, enz. Dat kan gaan over individuele uitingen (één op

WAAROM HAATSPRAAK?

Eenzijds gaf het internet de ontwikkeling van de communicatie- en informatiestromen in onze samenleving een stevige duw in de rug. Het internet is op zich een schitterend instrument, maar het heeft een gevaarlijke keerzijde. De gevolgen van internetgebruik en activiteiten op sociale media kunnen dramatisch zijn. Cyberpesten heeft vaak zeer zware gevolgen. Doordat je via internet constant bereikbaar bent, stopt cyberpesten niet wanneer je de voordeur achter je dichttrekt. Het systematische karakter kan een zeer zware druk en impact met zich meebrengen.

Het fenomeen pesten bestaat uiteraard al zeer lang. Alleen komt het nu – mede door het internet en door de gsm – in andere vormen voor. Heel wat leerlingen staan na schooltijd nog online met elkaar in contact. Ook 's nachts en in het weekend stopt die communicatiestroom niet.

Op sociale media krijgen kleine feiten vaak een enorm groot bereik. Zo kunnen kleine uitspraken of reacties op foto's een enorme impact hebben. Dat zorgt ervoor dat pestgedrag een andere dimensie krijgt – niet alleen bij jongeren, maar ook bij adolescenten en volwassenen. Recente ontwikkelingen zoals het gebruik van smartphones met een internetverbinding die nooit meer uitgezet

wordt, het gebruik van tablet-pc's leiden ertoe dat de invloed van sociale media en de interacties die daar plaatsvinden nog groter wordt.

Het feit dat mensen elkaar niet recht in de ogen moeten kijken op internet, in combinatie met de fysieke afstand die er is, kan pestgedrag in omvang doen toenemen: beledigingen, spot, geruchten die worden verspreid, rekeningen die worden gehackt, een digitale identiteit die wordt overgenomen, foto's of video's die worden rondgestuurd, enz.

Sms'jes blijken het meest gebruikt, daarnaast worden valse profielen aangemaakt en komen er beledigingen en scheldwoorden op de internetprofielen van de jongeren terecht. De ontwikkeling van nieuwe sociale media, zoals Ask.fm, en applicaties zoals Snapchat, maken het mogelijk om beelden en commentaren massaal te verspreiden. Daardoor kunnen jongeren erg gekwetst worden.

Meer dan ooit is het essentieel om kinderen en adolescenten te helpen om over het probleem te praten, en dat begeleiders zich daarvan bewust worden.

ONLINE GEDRAG VAN JONGEREN

Onze Waalse landgenoten voerden eind 2012 een boeiend onderzoek, bij de bemiddelingsdienst van scholen. Hierbij werden 2597 leerlingen betrokken. Uit dat onderzoek bleek dat heel wat jongeren zeer vaak online zijn.

- ♦ 77% van de jongeren heeft een smartphone, en 77% van de tijd online besteden ze op hun smartphone. Bijna één jongere op tien schakelt hem bijna nooit uit.
- ♦ Ze sturen gemiddeld 118 sms'jes per dag, dat is 826 per week.
- ♦ 30% zegt te stressen als ze niet online zijn.
- ♦ 13% surft tussen 3 en 5 uur tijdens de schoolweek en 8% tussen 10 en 20 uur in het weekend.
- ♦ 9% zegt op een weekdag meer dan 5 uur te surfen.
- ♦ 15% brengt meer dan 20 uur online door tijdens het weekend.
- ♦ Een op de drie gebruikers van een sociaal medium heeft een publiek profiel.
- ♦ Bij jongens zijn YouTube, Facebook en downloaden (muziek en films) het populairst.
- ♦ Bij meisjes is dat YouTube, Facebook en chatten.
- ♦ 27 % zegt ooit al beledigd te zijn geweest.
- ♦ 11 % zegt in de val gelokt te zijn door een oplichter.
- ♦ 11 % zegt zich al eens als iemand anders te hebben voorgedaan

- ♦ 14 % zegt van zichzelf foto's ontdekt te hebben die ze liever niet online hadden willen zien.
- ♦ 25 % zegt al ooit beledigd te zijn geweest.
- ♦ Een op de drie jongeren (34,3%) is al minstens één keer het slachtoffer geweest van cyberhate.
- ♦ 62 % van de ondervraagde jongeren is al geconfronteerd geweest met dit soort negatieve boodschappen.
- ♦ Een op de vijf jongeren (21,2%) erkent dat ze zich al schuldig maakten aan cyberpesten.
- ♦ 76 % van de jongeren tussen 12 en 18 jaar is al getuige geweest van cyberpesten, zonder dat ze er actief bij betrokken waren.

(Gelezen op lokalepolitie.be/portal/nl/nieuwsnl/stop-cyberhate.html, op 13 maart 2014.)

In het Friendly Attac-rapport (2012) lezen we dat cyberpesten het meest voorkomt op sociaalnetwerksites: 43,6% van de gecyberpeste jongeren gaf in een studie aan dat dit onder andere gebeurde op een sociaalnetwerksite. 37,1% van de jongeren gaf aan dat ze gecyberpest werd via sms, 23,8% via instant messaging (bv. MSN Messenger). Cyberpesterijen via andere technologieën kwamen minder voor: 15,6% werd gepest via e-mail, 10,2% in een online game, 6,1% in een telefoongesprek, 2,2% via YouTube en 0,9% op een forum, blog of andere website (Friendly Attac, 2012).

(Gelezen op friendlyattac.be/publicaties, op 13 maart 2014)

WAAROM DRUKKEN JONGEREN ZICH OP DEZE MANIER UIT?

Uiteraard zijn er verschillende redenen te bedenken waarom je negatieve boodschappen zou verspreiden op internet. We lijsten er alvast enkele op:

- ♦ Negatieve aandacht is ook aandacht
- ♦ Groepsdruk
- ♦ Met een negatieve boodschap kom je sneller in de kijker dan met een positieve
- ♦ Verveling/profilering
- ♦ Groepsdynamische redenen ("hij doet het, ik ook", "goed staan in een groep")
- ♦ Uit angst
- ♦ Veralgemeningen vormen een makkelijkere boodschap

CYBERPESTEN ALS VORM VAN CYBERHAAT: VERSCHILLENDE VORMEN MET VERSCHILLENDE INVLOEDEN

Cyberpesten is een specifieke vorm van online haatspraak, omdat het meer gericht is op één

persoon dan op een groep van mensen. Er zijn verschillende vormen.

BOODSCHAPPEN RECHTSTREEKS NAAR EEN SLACHTOFFER

Zo kan cyberpesten rechtstreeks gericht zijn aan het slachtoffer. Op die manier zijn er geen online getuigen. Er zijn verschillende mogelijkheden. Enerzijds kan het slachtoffer beledigd worden, via gsm, e-mail, een privébericht, anoniem of niet. Ook kan het dat er een obscene of seksueel expliciete boodschap naar iemand gestuurd wordt.

Een tweede mogelijkheid is bedreigen: iemand kan bedreigd worden, anoniem of niet. Bedreigen kan uitmonden in stalken, of

afpersen. Een derde mogelijkheid is uitlachen: iemand uitlachen via gsm, e-mail; anoniem of niet.

Een laatste vorm van cyberpesten zonder online getuigen is het hinderen van iemands sociale contacten. Dat kan bestaan uit virussen of spam, een wachtwoord veranderen, telefoonoproepen negeren, massaal berichten sturen of constant bellen, iemand uitsluiten van een online groep, of iemand online negeren.

ZICHTBAARHEID VOOR EEN BREDER PUBLIEK

Een tweede vorm van cyberpesten is rechtstreeks gericht aan het slachtoffer en zichtbaar voor een breder publiek. Zo kan iemand publiek beledigd worden, op een publieke website of op een discussieforum.

Ook kan beledigen in een e-mail die gericht is aan meerdere mensen. Bedreigen kan op dezelfde manieren gebeuren. Iemand uitlachen voor een breder publiek kan door een publieke boodschap te posten op een sociaalnetwerksite. Dat kan anoniem of niet.

Ook is het mogelijk dat een dader zich als iemand anders voordoe, om die persoon

belachelijk te maken op een sociaalnetwerksite.

NIET NOODZAKELIJK ZICHTBAAR VOOR HET SLACHTOFFER

Een derde en laatste vorm van cyberpesten is gericht op een klein of groot publiek, maar niet noodzakelijk zichtbaar voor het slachtoffer.

Een eerste vorm bestaat er uit om iemands reputatie en sociale relaties te beschadigen. Zo kan er een haatpagina aangemaakt worden, of kan er gereageerd worden op een bestaande haatpagina. Een andere manier is een poll organiseren om iemand belachelijk te maken op een haatpagina. Ook beschamende, eventueel gefotoshopte of persoonlijke foto's online plaatsen, of er commentaar op geven, kan iemands reputatie schaden.

Daarnaast is er het fenomeen 'happy slapping': beschamende video's van iemand op YouTube

plaatsen of er commentaar op geven. Ook vertrouwelijke gesprekken verspreiden via e-mail of sms en doen alsof je iemand anders bent om zijn of haar reputatie of vriendschappen te beschadigen, zijn zaken die zich voordoen op het internet.

Tot slot kan er worden ingebroken op iemands online account, om op die manier in naam van iemand anders berichten de wereld in te sturen.

(Bron: White paper, Friendly Attac: Zes jaar onderzoek naar cyberpesten in Vlaanderen, België en daarbuiten: een overzicht van de bevindingen, 2012.)

'HET INTERNET': VERSCHILLENDE VORMEN

DISCUSSIEFORA EN CHATS

Op internet vind je een massa discussiefora. Over alle mogelijke thema's, voor alle mogelijke doelgroepen: voor iedereen is er wel wat wils. Uiteraard zijn er dan ook heel wat surfers actief op die discussiefora. Het doel van zo'n forum is informatie, ideeën, tips en suggesties uitwisselen, en meningen over een onderwerp. Enerzijds heb je actieve gebruikers, die vragen stellen, antwoorden schrijven, en echt deelnemen aan de discussies. Anderzijds heb je passieve gebruikers, die gewoon meelesen, zonder te reageren.

38

Vaak wordt er op discussiefora zeer actief geschreven en informatie gedeeld. Omdat de stroom aan informatie zo groot is, is het onmogelijk om alles constant te controleren en wanneer nodig te verwijderen. Het gevolg hiervan is logisch: wanneer een gebruiker negatieve boodschappen of haatboodschappen schrijft (en deelt), bereiken die de andere bezoekers gemakkelijk. Andere gebruikers kunnen dan wel reageren op de boodschappen, maar meestal zijn ze niet bevoegd om ze zelf te verwijderen. Het zijn de moderatoren of beheerders van zulke fora die moeten ingrijpen. Omdat zij de enigen zijn die echt kunnen ingrijpen, staan sommige boodschappen erg lang online en lokken ze erg

veel reacties uit.

Een moderator of beheerder kan een haatsurfer verwijderen van het forum. Uiteraard is een moderator dat niet verplicht, en kan de haatsurfer vaak zijn gangetje blijven gaan, ondanks negatieve berichten.

Een voorbeeldje:

Ik wil geen homoseksualiteit. Alle homo's moeten voor een vuurpeloton geplaatst worden en een voor een worden afgemaakt. (reactie) ja ... let's do it uitroeien die ... ze zijn net onkruid en ongedierte.

(Bron: Post uit een Belgisch discussieforum, 29 december 2008, op 13 maart 2014 gelezen op diversiteit.be/vormen-van-cyberhate)

WEBSITES EN BLOGS

Wanneer je iets online post, op een discussieforum, in een e-mail, of op een sociaal medium, kun je daar uiteraard in verwijzen naar een eigen website of blog. Zo kunnen mensen hun eigen boodschap in de verf zetten. Terwijl een link op het eerste gezicht vaak niet negatief lijkt of geen kwade intenties lijkt te omvatten, kan de boodschap op de website of blog wel zeer haatdragend zijn. Bovendien is blogs en websites aanmaken zeer eenvoudig geworden de laatste jaren.

Waarom stemmen vrouwen en pedofielen doorgaans links?

Omdat ze zwak en verachtelijk zijn. In het linkse kamp zitten tal van pedofielen en domme ganzen, de ene al dommer dan de andere. Rechts vinden we waardige, eerbare en nationalistische burgers. Leve rechts! Leve het Vlaams Belang! Weg met de linksen! Weg met de Arabieren! Weg met de zwarten! Weg met de Joden! Weg met het Europa van Maastricht! Ga terug naar je eigen land, verdomde bende! We moeten jullie hier niet! HET IS GENOEG!!!

39

Bron: Uittreksel uit een blog, (26 juli 2009), op 13 maart 2014 gelezen op diversiteit.be/vormen-van-cyberhate)

WEBSITES VAN RACISTISCHE, ANTISEMITISCHE OF NEGATIONISTISCHE¹ GROEPERINGS

Er bestaat wereldwijd heel wat groeperingen die in bepaalde ideeën en een visie geloven. Om hun boodschap te verspreiden en om andere mensen te overtuigen van hun ideeën, is het internet een ideaal medium. Eigen standpunten in de verf zetten, zonder commentaar of nuances van anderen, daarvoor is een eigen website ideaal.

Via internet kunnen die groeperingen veel gemakkelijker en sneller mensen informeren en proberen te overtuigen.

Officieel is het strafbaar om websites met een racistische, antisemitische of negationistische

insteek te maken en te hosten in Europa. Om te ontsnappen aan die juridische vervolging kiezen die groeperingen ervoor om hun sites te hosten in landen buiten Europa.

Enkele voorbeelden van groeperingen met een website:

Stormfront

BloondandHonour

Nsm88records

(Bron: diversiteit.be/vormen-van-cyberhate, gelezen op 13 maart 2014)

¹ Negationistische groeperingen zijn groeperingen die algemeen aanvaarde historische gebeurtenissen negeren of ontkennen. Zo kan het bijvoorbeeld gaan om het ontkennen van de holocaust, de genocide die tijdens de Tweede Wereldoorlog door het Duitse regime gepleegd werd.

WERKEN ROND HAATSPRAAK: VISIE EN STAPPEN NAAR ACTIE

Als je wilt werken rond online haatspraak en cyberpesten blijkt het belangrijk om op een gelijkaardige manier aan de slag te gaan als wanneer je wil werken rond pesten.

Cyberpesten lijkt iets heel anders, maar in de kern is het een voortzetting van klassiek pesten. Dezelfde mechanismen als bij klassiek pesten zetten zich voort op het internet. Ook blijkt dat het vaak slachtoffers van klassiek pesten zijn die het slachtoffer worden van cyberpesterijen.

TALENT

Iedereen heeft wel een talent, ook een jongere die pest. Als we ervoor kunnen zorgen dat jongeren elkaars talenten ontdekken, wordt het mogelijk om linken te leggen. Jongeren die van elkaar weten waar ze goed in zijn, kunnen ontdekken dat ze goed zijn in dezelfde dingen, en misschien zelfs gelijkaardige interesses hebben.

Iemand uitsluiten die je niet kent of met wie je geen aansluiting vindt, is gemakkelijk en gebeurt snel. Als je iemands talenten ziet en erkent, zul je hier minder toe geneigd zijn.

Om de strijd met cyberpesten en ook online haatspraak aan te gaan, blijkt het belangrijk om online én offline aan de slag te gaan.

Jong & Van Zin gelooft sterk in de kracht van jongeren. Dus kiezen we ervoor om te vertrekken vanuit de talenten van jongeren. Door te focussen op talenten willen we jongeren de kans geven om ergens in uit te blinken. Ook jongeren die pesten, hebben hun talenten, net zoals jongeren die gepest worden of toekijken.

Wanneer een jongere pest, hebben we collectief de neiging om hem of haar te straffen of te berispen.

Enerzijds vindt Jong & Van Zin het in veel gevallen gepast om een jongere die over de schreef gaat terecht te wijzen. Anderzijds vinden we de manier waarop dat gebeurt van zeer groot belang. Een jongere die pest, heeft vaak al veel bagage. Misschien wordt hij of zij thuis al geconfronteerd met een moeilijke situatie, misschien heeft hij of zij in het verleden al veel meegemaakt. Vaak schuilt er een diepere reden achter pestgedrag

en eigenlijk kun je als begeleiding nooit het hele verhaal kennen. We vinden het dus zeer belangrijk om geen zout in de wonde te strooien: als je een jongere terechtwijst, doe je dat het beste op een correcte manier. Neem de jongere even apart en ga het gesprek aan. Vraag de jongere naar de reden waarom hij of zij iemand pest, vraag altijd naar het waarom en geef de jongere ook de ruimte om te antwoorden. Jouw interpretatie van de

EN IN DE PRAKTIJK: ACTIE?

DIALOOG

42

Wat dan juist de meest geschikte reactie op cyberpesten en online haatspraak is, is natuurlijk niet exact te bepalen. Zo kan niet antwoorden een goed idee zijn, zeker voor slachtoffers. Wanneer je als slachtoffer reageert op online haatspraak is de kans groot dat het probleem groter wordt. Wanneer je op de berichten ingaat, merken de daders dat dit een goede manier is om aandacht te trekken. Door het te negeren krijgen de daders geen aandacht meer, en is er weinig reden om verder te blijven doen.

Voor omstanders is het daarentegen wel belangrijk om fel, maar respectvol te antwoorden. Proberen om in dialoog te gaan, lijkt ons altijd een goed idee.

situatie kan helemaal anders zijn dan die van de jongere. Als je vanuit gelijkwaardigheid het gesprek aangaat zonder daarbij een bepaald idee op te leggen, kun je meer inzicht krijgen in het probleem. Als je hierbij in het achterhoofd houdt dat zelfs deze jongere minstens over een aantal talenten beschikt, zal dat gemakkelijker gaan.

De volgende tips kunnen helpen om de dialoog mogelijk te maken.

1. Toon je verontwaardiging zonder te veroordelen

Door te tonen dat je iets niet oké vindt, toon je de auteur dat je niet akkoord gaat met wat hij of zij doet. Toon gerust dat je niet akkoord gaat, zonder verwijten te maken. Verwijten duwen de gesprekspartner in de verdediging. Iemand veroordelen is waarschijnlijk de snelste manier om een gesprek te blokkeren.

2. Je hart luchten is een goed idee, maar niet op elke manier

Stel dat iemand de volgende boodschap post: "F*ck, alle moslims zijn dom". Door te vragen

wat de reden of de aanleiding was om die boodschap te posten, geef je hem of haar de kans om zijn of haar hart te luchten. Je schept ruimte om tegemoet te komen aan een behoefte aan aandacht.

3. Verwacht niet dat de ander door één reactie verandert

Haatspraak draait om opinies, gevoelens, stereotypen en gedrag. Dat is vaak allemaal diep ingeworteld, je kunt het dus niet in één status of bericht veranderen. Toch kan jouw reactie ertoe bijdragen dat die persoon niet nog extremer wordt in zijn of haar uitspraken. Zo veranderen mensen niet direct van idee, maar de volgende keer zullen ze misschien toch al geen extreme reactie meer posten. Laat de indruk dat je niet snel verandering ziet dus geen excuus zijn om niet te reageren.

4. Reageer op de manier waarop jij er best bij voelt

De meest krachtige manier is om meteen te reageren, maar dat is niet altijd vanzelfsprekend. Reageer vooral op een manier waarbij jij je het best voelt: als jij je er goed bij voelt, sta je ook sterker in je schoenen. Iets wat je altijd kunt doen, ook als je niet durft te reageren, is melden wat er gebeurt. Sociaalnetwerksites hebben gewoonlijk een meldknop.

Enkele mogelijke antwoorden als je ergens online haatspraak ziet:

- ♦ Ik lees je status. Het heeft me geraakt. Wat maakt dat je dit schrijft?
- ♦ I'm shocked ...
- ♦ Wat je zegt, verspreidt een negatief beeld van [een groep] en zet aan tot angst tegenover die groep. Waarom zeg je dat?

HAATSPRAAK MELDEN

Als je iets op Facebook ziet wat ongepast of aanstootgevend is (zoals pornografie, haatdragend taalgebruik, bedreigingen), kun je een rapport indienen via de link Rapporteren (facebook.com/help/www/181495968648557) die bij de inhoud staat. Je melding is anoniem, dus niemand weet wie ze heeft ingediend. Als wat je ziet niet in strijd is met de voorwaarden van Facebook, zal Facebook waarschijnlijk geen actie ondernemen. Je kunt dan wel zelf acties ondernemen:

- ♦ Het bericht verbergen in je nieuwsoverzicht. Op deze manier zie je het alvast niet meer.
- ♦ Een bericht sturen naar de persoon die verantwoordelijk is voor het bericht dat je vervelend vindt, om hem/haar te vragen het te verwijderen. Het vraagt wat moed om een persoonlijk bericht te sturen, maar de kans op resultaat wordt er wel groter door.
- ♦ De verantwoordelijke persoon verwijderen als vriend of blokkeren.
- ♦ Als je online dingen ziet verschijnen die over de schreef gaan, is het een goed idee om printscreens te maken. Dat doe je door op

43

de knop 'Prnt Scrn' te drukken, vervolgens plak je het resultaat in Word of in Paint. Dan kun je de afbeelding opslaan op je computer. Recente Windowscomputers hebben ook standaard het programma Snipping Tool.

Als mensen je online uitschelden, bespotten, een nepprofiel van je gemaakt hebben, je bedreigen, enz., is het belangrijk om bewijsmateriaal te verzamelen. Zonder bewijsmateriaal kan de politie niets beginnen. Op de website clicksafe.be vind je nog andere nuttige tips!

LITERATUUR

Deboutte, G. & Deklerck, J. (2006). De 'whole school approach': wat, waarom en waartoe? E-publicatie. Te raadplegen op vista-europee.org.

D'Hulster, S., Deleu, F. (2009). Delete Cyberhate. Racisme en discriminatie op het internet. Te raadplegen op diversiteit.be

Görzig, A. & Olafsson, K. (2012). What makes a bully a cyberbully? Unravelling the characteristics of cyberbullies across twenty-five European countries. *Journal of children and media*, 7 (1), pp. 9-27. DOI: 10.1080/17482798.2012.739756.

Keen, E., Georgescu, M. Gomes. R. (2013). No Hate Speech Movement: Bookmarks, Combating Hate Speech Online Through Human Rights Education. Te raadplegen op nohate.ext.coe.int.

Rigby, B. & Smith, P. K. (2011). Is school bullying really on the rise? *Social Psychological Education* (14), pp. 441-455.

Segal, B., D'hanens, K., Demeulenaere, A., Bosschaert, P. (2013). Onderzoeksrapport Apestaartjaren 4. Onuitgegeven onderzoeksrapport. Graffiti & Jeugdwerknet.be

Thornberg, R. (2011). She's weird! – The social construction of bullying in school: a review of qualitative research. *Children & society*, (25), 4, pp. 258-267.

Van Cleemput, K. (2004). Cyberpesten bij jongeren in Vlaanderen, ICR & Onderwijsvernieuwing.

Van Cleemput, K. (2012). Zes jaar onderzoek naar cyberpesten in Vlaanderen, België en daarbuiten: een overzicht van de bevindingen. White paper Friendly Attac. Te raadplegen op cyberpesten.be.

Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., Winter, A. F., Verhulst, F. C., Ormel, J. (2005). Pesten. Over daders, slachtoffers, dader/slachtoffers en niet-betrokken leerlingen. *Kind en Adolescent*, 26 (2005), pp. 305-317.

Websites:

- ♦ clicksafe.be/leerkrachten/nl/cyberpesten
- ♦ nohatespeechmovement.org
- ♦ friendlyattac.be/publicaties
- ♦ diversiteit.be/vormen-van-cyberhate

HULPVERLENING: WAAR KUN JE ALS JONGERE TERECHT?

Voor jongeren is het vaak niet makkelijk om met hun verhaal naar buiten te komen. De onderstaande organisaties zijn erop gericht om jongeren zo goed mogelijk verder te helpen. Je kunt jongeren naar de onderstaande adressen doorverwijzen voor verdere professionele ondersteuning.

JAC.BE

Het Jongeren Adviescentrum is er voor jongeren tussen de 12 en de 25 jaar. Je kunt op gesprek gaan, online advies vragen, tal van doorverwijsadressen verkrijgen en veel meer. Je kunt er met een hele waaier aan onderwerpen en problemen terecht.

CLICKSAFE.BE

Deze website van Childfocus geeft jongeren informatie over veilig surfen en cyberpesten.

AWEL.BE

De vroegere Kinder- en Jongerentelefoon heet nu Awel. Awel is elke dag van 16 tot 22 uur telefonisch te bereiken op het nummer 102. Je kunt ook je vraag stellen via mail, via chat en op het forum.

KINDERRECHTEN.BE

Als je jonger bent dan 18 jaar kun je naar de klachtenlijn van het Kinderrechtencommissariaat bellen (0800-20 808) of mailen naar klachtenlijn@kinderrechten.be als je rechten geschonden werden in een organisatie (school, jeugdbeweging, sportclub, enz.). Er wordt dan bemiddeld om zo een oplossing te vinden.

KINDERRECHTSWINKEL.BE

Heb je een probleem en weet je niet hoe je het moet oplossen? Dan kan de Kinderrechtswinkel je misschien wel verder helpen. Als minderjarige kun je er terecht via mail, telefoon en chat. Je kunt ook elke dag langsgaan in de hoofdzetel in Gent om juridisch advies te vragen. Zij kunnen jongeren ook wanneer nodig doorverwijzen naar een advocaat die hen bij rechtswijze kan bijstaan.

WIPE.BE

Een eenvoudige tool die je kunt installeren in de favorietenbalk van je browser om zo melding te maken van racisme, van discriminerend discours, of van aanzetten tot haat en geweld.

DIVERSITEIT.BE

Het Interfederaal Gelijkekansencentrum geeft je de kans om te reageren via een meldingsformulier.

HAATMAILS.BE

Handleiding om te reageren op racistische e-mailberichten.

ECOPS.BE

Als je echt schade hebt ondervonden van pestgedrag (online of offline) kun je klacht indienen bij de politie. Dat is natuurlijk best een

laatste reddingsmiddel. Dat kun je via ecops.be

JONGENVANZIN.BE

Jong & Van Zin werkt aan het welzijn van kinderen en jongeren via vormingen en educatief materiaal.

GROEPINTRO.BE

Groep INTRO biedt kansen via vorming, leerplichtonderwijs, opleidingen, trajectbegeleiding, jobcoaching, werkervaring en sociale economie.

TUMULT.BE

Tumult versterkt talenten voor samenleven bij kinderen, jongeren en hun begeleiding.

MEDIARAVEN.BE

Grijp de kansen van digitale media!

CYBERHATE.BE

Lees hoe je kan reageren op cyberhate

SAFERINTERNET.BE

Meer weten over veilig internetgebruik? Op deze site vind je internetspellen voor jongeren en educatieve pakketten.

VAKOVERSCHRIJDENDE EINDTERMEN

GEMEENSCHAPPELIJKE STAM

Communicatief vermogen

- ♦ Belangrijke elementen van communicatief handelen in de praktijk brengen (1)

Creativiteit

- ♦ Originele ideeën en oplossingen kunnen ontwikkelen en uitvoeren (2)
- ♦ Zelf stappen ondernemen om vernieuwingen te realiseren (3)

Empathie

- ♦ Rekening houden met de situatie, opvattingen en emoties van anderen (5)

Exploreren

- ♦ Leerkansen benutten in diverse situaties (8)

Flexibiliteit

- ♦ Bereid zijn zich aan te passen aan wisselende eisen en omstandigheden (9)

Initiatief

- ♦ Zich spontaan engageren (10)

Kritisch denken

- ♦ Gegevens, handelwijzen en redeneringen ter discussie kunnen stellen aan de hand van relevante criteria (11)
- ♦ Bekwaam zijn om alternatieven af te wegen en een bewuste keuze te maken (12)
- ♦ Onderwerpen kunnen benaderen vanuit verschillende invalshoeken (13)

Open en constructieve houding

- ♦ De eigen mening over maatschappelijke gebeurtenissen en trends toetsen aan verschillende standpunten (16)

Respect

- ♦ Zich respectvol gedragen (18)

Samenwerken

- ♦ Actief bijdragen tot het realiseren van gemeenschappelijke doelen (19)

Verantwoordelijkheid

- ♦ Verantwoordelijkheid opnemen voor het eigen handelen, in relaties met anderen en in de samenleving (20)

Zelfbeeld

- ♦ Inzicht verwerwen in de eigen sterke en zwakke punten (21)
- ♦ Een eigen identiteit ontwikkelen tot authentiek individu, behorend tot verschillende groepen (22)

Zorgzaamheid

- ♦ Omgaan met verscheidenheid (26)
- ♦ Zorg dragen voor de toekomst van zichzelf en de ander (27)

CONTEXT: MENTALE GEZONDHEID

- ♦ Zich kunnen uiten over en respectvol omgaan met vriendschap, verliefdheid, seksuele identiteit en geaardheid, seksuele gevoelens en gedrag (5)
- ♦ Zich weerbaar opstellen (6)

CONTEXT: SOCIAAL-RELATIONELE ONTWIKKELING

- ♦ Het bestaan van gezagsverhoudingen erkennen en het belang van gelijkwaardigheid, afspraken en regels in relaties (2)

- ♦ Verschillen accepteren en belang hechten aan respect en zorgzaamheid binnen een relatie (3)
- ♦ Vooroordelen, stereotypering, ongepaste beïnvloeding en machtsmisbruik doorprikken (6)
- ♦ Onbevangen en constructief wensen en gevoelens uiten binnen relaties, en hierin grenzen stellen en aanvaarden (8)
- ♦ Naar constructieve oplossingen zoeken voor conflicten (9)

CONTEXT: SOCIOCULTURELE SAMENLEVING

- ♦ Constructief omgaan met verschillen tussen mensen en levensopvattingen (2)

